

AZ ELŐVIGYÁZATOSSÁG ELVE ÉS HASZNÁLATA A KÖZJOGBAN, AVAGY MEDDIG TERJEDNEK AZ ALKOTMÁNYOS ALAPELVEK HATÁRAI

**The use of the precautionary principle and the non-refoulement principle
in public law - Or how far the boundaries of constitutional principles extend**

OLAJOS ISTVÁN* – MERCZ MÓNKA**

Abstract: A tanulmány az elővigyázatosság elvének értelmezésén túl bemutatja, hogyan érvényesül a környezetjog ezen elve a mezőgazdasági gyakorlatban. Külön fejezetben elemzi a magyar alkotmányos gyakorlat legújabb esetei kapcsán a visszalépés tilalmának és az elővigyázatosság elvének kapcsolatát. Összefoglalja az alkotmánybírák az elővigyázatosság kemény értelmezése ellen szóló érveit, és azt elemzi, hogy érvényesül-e az elővigyázatosság kemény értelmezése a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettes gyakorlatában.

Kulcsszavak: *visszalépés tilalma, elővigyázatosság, elővigyázatosság mint elv a környezetjogon kívül, erős és gyenge elővigyázatosság, a lakásbérleti törvény és az elővigyázatosság, elővigyázatosság érvényesülése az ombudsman gyakorlatában*

Abstract: In addition to interpreting the precautionary principle, the present article shows that this principle of environmental law applies to agricultural practice as well. In a separate chapter, we analyze the relationship between the non-refoulement (also known as non-derogation) principle and the precautionary principle in connection with the latest cases of the Hungarian Constitutional Court's practice. This article summarizes the counter-arguments of the constitutional judges against a strong interpretation of the precautionary

* DR. OLAJOS ISTVÁN
egyetemi docens
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
civoliga@uni-miskolc.hu

** MERCZ MÓNKA
V. évf. nappali tagozatos joghallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
3515 Miskolc-Egyetemváros
mercz.monika@gmail.com

principle and analyzes whether a strong interpretation of said principle prevails in the practice of the Deputy Ombudsman for Future Generations.

Keywords: *non-refoulement, non-derogation, precautionary principle, precautionary principle as a principle outside environmental law, strong and weak concepts of the precautionary principle, Housing Act, the application of the precautionary principle in the Ombudsman for Future Generations' practice*

1. Az elővigyázatosság és jelentéstartalma, kapcsolódó alapelvek

Az elővigyázatosság elve a megelőzés és a helyreállítás elvével együtt meghatározza a környezetvédelem kapcsán az emberi tevékenységet. A három alapelv igazából együttesen értelmezhető és együttes hatásában értékelhető.¹

Az elővigyázatosság elve a legáltalánosabb emberi magatartásra vonatkozik.² Itt a magatartás és a környezet, azok elemei és összessége közötti kapcsolat még nem egyértelmű. Nem mutatható ki pontosan, hogy az emberi magatartás milyen hatással lesz a környezetre, vagy egyes elemeire. Ezért az emberi magatartást úgy kell tekintenünk, mely potenciálisan veszélyt jelent a környezet elemeire és azok összességére. Ezért addig, míg konkrét veszély nem mutatható ki, addig potenciálisan veszélyeztető tényezőként kell kezeljünk az emberi tevékenységet, míg a konkrét kockázatai nem meghatározottak.³ Bándi Gyula 2013-ban megírt összefoglaló cikkében az elv alkalmazásával kapcsolatban három fontos elemet emel ki: 1. a környezet védelmét, 2. a súlyos vagy visszafordíthatatlan kárt, valamint 3. a tudományos bizonyosság szintjét.⁴ Ezeket az elemeket a elővigyázatosság elvének alkalmazása szempontjából alulról kell súrolnia annak a tevékenységnek, melyet az elővigyázatosság elve kapcsán kell felmérnünk.

A tevékenység, amellyel kapcsolatban felmerül, nem a szó szoros értelmében vett környezetvédelmi tevékenység,⁵ tehát nem a nagy ipari kibocsátók zajjal, sugárzással, hulladék keletkezésével együtt járó tevékenységét, hanem a természeti gazdálkodás, a növény- és állategészségügy, illetve humán egészségügy területeire terjed ki, ahol a környezetre gyakorlat hatás egy általánosabb elvárás részeként érvényesül, és nem fő szabályként.⁶

¹ FODOR László: *Környezetjog*. Debrecen University Press, Debrecen, 2014. Vö. FODOR László: A környezetjog alapelvei. In: Fodor László: *Környezetjog*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003, 40–43.

² Ld. Timothy O'RIORDAN – James CAMERON: *Interpreting the Precautionary Principle*. London–New York, Earthscan, 1994.

³ BÁNDI Gyula: Az elővigyázatosság elvének mai értelmezése. Konferencia előadás. In: *Új kutatási irányok az agrár- és környezetvédelmi jog területén*. Szegedi Tudományegyetem, 2019.

⁴ BÁNDI Gyula: Gondolatok az elővigyázatosság elvéről. *Jogtudományi Közlöny* 2013/10., 474–476.

⁵ Ludwig KRÄMER: *EU Environmental Law*. Sweet & Maxwell, London, 2012.

⁶ Ld. Wybe DOUMA: *The Precautionary Principle Its Application in International, European and Dutch Law* Rijksuniveriteit Groningen, 2003.

A második elem a súlyos vagy visszafordíthatatlan kár. Ha a károkozás eléri ezt a mértéket, akkor az emberi magatartásokat meghatározó elv a megelőzés majd a helyreállítás lesz.

Ha ezt a mértéket kimutathatóan még nem éri el, akkor a tevékenységgel elérhető haszon mértékét kell összevetnünk a környezetet hátrányosan befolyásoló károsodás mértékével. Ha a károk meghaladják az elérhető hasznok mértékét, akkor a létesítmény nem engedélyezhető.⁷

A visszafordíthatatlanság kérdése pedig attól függ, milyen hatásmechanizmus váltható ki az adott hatás ellentételezéseként.⁸ Ha a közvetlen hatások sokkal gyorsabban hatnak, mint a védekezési mechanizmusok által előidézhető eredmények, akkor a hatás már visszafordíthatatlan, és rögtön a helyreállítás elvével kapcsolatos intézkedéseket kell alkalmazni.⁹

Harmadrészt, ha a negatív hatás eléri a tudományosan bizonyítható szintet, akkor az emberi beavatkozásnak konkrétan, és az adott bizonyított negatív hatás káros következményeinek bekövetkezését megelőzőnek, vagy a már bekövetkező károk helyreállítására, a természeti és egyéb környezet egyensúlyának helyreállítására kell irányulnia. Amíg ez nem mutatható ki, addig is mindent meg kell tennie a jogalkotónak és jogalkalmazónak azért, hogy a feltételezett, de még nem bizonyított hatások ne következzenek be.¹⁰

Az elv 2013-tól jelentős fejlődésen ment keresztül. Napjainkban az elővigyázatosság olyan elv, amely alatt a környezet vagy az emberi egészség védelméhez való olyan hozzáállást értjük, ami előzetes lépések megtételén alapul akkor is, ha nincs egyértelműen károsodásra vagy annak veszélyére utaló jel,¹¹ tehát amely értelmében potenciálisan veszélyeztető tényezőként kell kezelnünk az emberi tevékenységet.¹² Bándi Gyula az elv alkalmazásának legfontosabb elemeiként a környezet védelmét, a súlyos vagy visszafordíthatatlan kárt és a tudományos bizonyosság szintjét emeli ki.¹³ Az alapelv kiindulópontja, hogy természettudományos ismereteink korlátozottak, így környezetünk védelmének idődimenziója előrébb kell, hogy

⁷ *Word Charter for Nature* – (A/RES/37/7) <http://www.uni.org./documents/ga/res/37/a37r006.htm>, 2022.. január 10.

⁸ Lásd még: Stuart BELL – Donald MCGILLIVRAY – Ole W. PEDERSEN: *Environmental Law*. New York: Oxford University Press, 2013. Patricia BIRNIE – Alan BOYLE – Catherine REDGWELL: *International Law and the Environment*. New York: Oxford University Press, 2009.

⁹ Phillippe SANDS: The „Greening of international Law: Emerging Principles and Rules. *Indiana Journal of Global Legal Studies* 1994/1., Issue 2, 300–301.

¹⁰ The constituent parts of precautionary principle – 5.1 Factors triggering resources to precautionary principle. In: *Communication for the Commission on precautionary principle* (COM/2000/0001 Final) http://ec.europa.eu/dgs/health-Consumer/library/pub/pub07_3n.pdf, 2022. január 10.

¹¹ Stuart BELL – Donald MCGILLIVRAY – Ole W. PEDERSEN: i. m. 68.

¹² BÁNDI Gyula: Az elővigyázatosság elvének...

¹³ BÁNDI: Gondolatok az elővigyázatosság..., 474–476.

kerüljön.¹⁴ Ez azt eredményezi, hogy az elővigyázatosság elve a megelőzés elvéhez képest egy lépéssel előbb jelenik meg. Ennek hatására már a kivitelezés előtti tervezési szakban is figyelemmel kell lenni a környezet érdekeire, azaz bizonyos intézkedések megtétele előtt a potenciális fenyegetések vizsgálata kötelező.¹⁵ Az elővigyázatosság elvének alkalmazása új helyzet és új helyzetértékelés következménye is lehet.¹⁶

Bár Bándi Gyula szerint három lehetséges mód van, amely alapján ez az alapelv kialakulhatott,¹⁷ az előzményeire és eredetére vonatkozóan nem rendelkezünk pontos információval,¹⁸ csak az a biztos, hogy az 1990-es évektől kezdődően egyre több nemzetközi jogi dokumentumban jelent meg.¹⁹ Nemzetközi alkalmazását tekintve meg kell említenünk, hogy mindkét alapelv a mai napig alkalmazott. Az Európai Unió Bíróságának joggyakorlatában az elővigyázatosság elvére először a C-157/96 ügy²⁰ és a C-180/96 ügy²¹ kapcsán hivatkoztak. Az elővigyázatosság maga más kontextusban máshogy jelentkezik, más jelentéssel bír,²² és különböző jogrendszerekben betöltött szerepe, gyakorlatának hordereje is más.²³ Magyarországon az elv erős érvényesülése a jellemző.²⁴

A megelőzés elve kapcsán elmondható, hogy ha a kár még nem jött létre, de a közvetlen környezet megóvása kapcsán kapcsolódó tevékenységhez kapcsolódóan, a hatásmechanizmusokat elemezve valószínű, hogy be fog következni. A bekövetkezés nem légből kapott, hanem a természeti törvények és a természettudományos következtetések alapján a bekövetkezés bizonyosság. Ezért az ilyen jellegű tevékenységek kapcsán a környezet védelmére megtett intézkedéseket a tervezéskor már be kell kalkulálnia a környezethasználónak, és ezeknek az intézkedéseknek alkalmasnak kell lenniük ahhoz, hogy a súlyos vagy helyrehozhatatlan környezeti károk ne következzenek be. Az emberi tevékenység tervezésekor a károk elkerülé-

¹⁴ FODOR László: *Környezetvédelmi jog és igazgatás*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007, 48.

¹⁵ BOBVOS Pál: Környezetjogi alapvetések. In: *A környezetjog alapjai* (szerk.: Miklós László), SZTE ÁJK–JATEPress, Szeged, 2011, 31–41.

¹⁶ FODOR László: *A falu füstje - A települési önkormányzatok és a környezet védelme a 21. század eleji Magyarországon*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2019, 39.

¹⁷ BÁNDI: Az elővigyázatosság elvének...

¹⁸ KRÁMER: i. m. 22.

¹⁹ Rosie COONEY: *Biodiversity and the Precautionary Principle: Risk and Uncertainty in Conservation and Sustainable Use*. Gland–Cambridge: IUCN, 2005, 12–24.

²⁰ C-157/96 ügy, 1998, 63–64.

²¹ C-180/96 ügy, 1998, 99–100.

²² Patricia BIRNIE – Alan BOYLE – Catherine REDGWELL.: i. m. 155.

²³ Adrian VERMEULE: Precautionary Principles in Constitutional Law. *Journal of Legal Analysis* 4, No. 1, 2012, 181.

²⁴ János Ede SZILÁGYI: The precautionary principle's 'strong concept' in the case law of the Constitutional Court of Hungary. *Lex et Scientia* No. XXVI, Vol. 2/2019, 89.

sére létrehozott technológiák a kivitelezés részei, és egy nagyobb kár megelőzésére hivatottak.²⁵

A helyreállítás elve pedig azt jelenti, hogy ha már bekövetkezett a környezeti kár, a károkozónak nem elég az okozott anyagi károkat kompenzálnia, hanem együttműködve a környezetvédelmi szervezetrendszerrel, olyan mechanizmusokat kell elősegítenie, melyek alkalmasak a megbomlott környezeti egyensúly helyreállítására. Ezért a jog mint a helyreállítás eszköze nem csak az egyes jogágakban alkalmazott felelősségi formákkal, hanem a jogi felelősség együtteseként, mint a helyreállítás eszköze, kell hogy fellépjen. Az okozott környezeti károk kapcsán együtt érvényesül a szabálysértési, közigazgatási, büntető és a polgári jogi felelősség, annak minden hatásmechanizmusával együtt.²⁶

2. Az elővigyázatosság elve és a mezőgazdasági fejlesztések

Az elővigyázatosság elve²⁷ legelőször a mezőgazdaságban érintett területek közül az élelmiszerjogban jelent meg. Az elv legfontosabb jelentése, hogy a fogyasztók egészségének védelmében védelmi intézkedések alkalmazhatók, ha felmerül a gyanú, hogy egyes élelmiszerek fogyasztása korábban fel nem ismert kockázattal járhat, de ezeket nem lehet tudományos bizonyítékokkal alátámasztani.²⁸ Ennek az elvnek a bevezetését a szarvasmarhák szivacsos agyvelőgyulladására kapcsán²⁹ felmerült fogyasztói aggodalmak hívták életre.³⁰ Az európai élelmiszerpolitika kialakításában a fogyasztóvédelmi szemlélet begyűrűződését jelzi.³¹ Az elv alkalmazása során az európai élelmiszerjog a termék előállításának folyamatát szemléli, és nem kizárólag a végtermék tulajdonságaira van figyelemmel.³² Az elv alkalmazásának eredménye az 1998–2003 között a GMO-termékekkel szemben alkalmazott kvázi moratórium alkalmazásához vezetett.³³ Az ügyben a Panel első körben nem fogadta

²⁵ Ld. BÁNDI Gyula – CSAPÓ Orsolya – KOVÁCS-VÉGH Luca – STÁGEL Bence – SZILÁGYI Szilvia: *Az Európai Bíróság környezetjogi ítélkezési gyakorlata*. Szent István Társulat, Budapest, 2008.

²⁶ CSÁK Csilla: A felelősségről általában. In: Csák: *A környezetjogi felelősség magánjogi dogmatikája*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2012, 18–19.

²⁷ HORVÁTH Gergely: Még egy ok az elővigyázatosságra!: Pillanatképek az elv életútjából, In: Tahyné, Kovács Ágnes (szerk.) *Vox generationum futurarum : Ünnepi kötet Bándi Gyula 65. születésnapja alkalmából*. Pázmány Press, Budapest, 2021, 259–266.

²⁸ BÁNDI Gyula: Interests of Future Generations, Environmental Protection and the Fundamental Law. *Agrár- és Környezetjog* 2020/15., 7–22.

²⁹ Nicolas DE SADELEER: The Enforcement of the Precautionary Principle by German, French and Belgian Courts. *Recler* 9, No. 2 (2000), 144–151.

³⁰ PRUGBERGER Tamás: Termelői és fogyasztóvédelem az élelmiszergazdaságban, valamint fogyasztóvédelem az ipar és kereskedelem egyéb ágazatainál. *Publicationes Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica* Tomus XXVII/2., 2009, 565.

³¹ Rosie COONEY, i. m.

³² BÁNÁTI Diána: Az EU élelmiszer politikájának változása. In: Bánáti – Popp: *Élelmiszerbiztonság a nemzetközi kereskedelem területén*. AKI Tanulmányok 2007/1., 32–33.

³³ Joseph A. MCMAHON: *EU Agricultural Law*. Oxford University Press, Oxford, 2007, 322.

el az Unió azon érvelését, hogy az engedélyezési eljárását a növényi, az állati vagy az emberi egészség védelmében alkalmazott kockázatbecslési eljárásra alapozták. Mivel a vizsgálat alá vont minden GMO-termék forgalmazását megtiltották, így általános érvényű kockázatbecslésről nem beszélhettek. A végső érvelésben a Panel akkor tartja elfogadhatónak az állati, növényi és emberi egészségre kifejtett hatásokra való hivatkozást, ha azt minden termék esetében tényleges és azonos elvek alapján felépített vizsgálat támasztja alá.³⁴ A WTO teljes döntésmechanizmusa az USA Gyógyszer- és Élelmiszerellenőrző Szervezete, az FDA (Food and Drug Administration) azon felfogását támasztja alá, mely a végtermék tulajdonságai, és nem az előállítás folyamata alapján építi fel a kockázatbecslési eljárását. Ez a szemlélet a kizárja a kizárólag a szabadkereskedelmet előnybe állító WTO-nál is az elővigyázatosság elvének alkalmazását.³⁵

A szemlélet azonban továbbra sem idegen a Európai Unió gondolkodásától.³⁶ Jól bizonyítja ezt a MON 810-es kukoricaügyben elfoglalt magyar álláspont fogadtatása. Az uniós eljárásban a tagállami bejelentés után a hatásvizsgálati mechanizmus és az engedélyezés is a Bizottság hatásköre.³⁷ A Bizottság a saját országában lefolytatott hatásvizsgálat eredményére építve engedélyezte a MON 810-es fantázianévű kukoricafajta köztermeszthetőségét az Európai Unió területén. A közösségi fajtajegyzékbe 2004 szeptemberében bekerült fajta hazai köztermeszthetőségét megakadályozandó, Magyarország védzáradéki eljárást kezdeményezett. Az eljárást lényegében az elővigyázatosság elvére alapozta, mely mind az élelmiszerjog, mind a környezetjog bevett elve. Azzal érvelt, hogy az USA kukoricaövezetében elvégzett vizsgálati eredmények nem adoptálhatók egyértelműen a Pannon biogeográfiai régióra, ahol Európán belül a leginkább kevert éghajlati elemek uralkodnak (száraz és nedves kontinentális, óceáni és mediterrán hatások is érik a régiót) kiegészítve ezeket a Kárpát-medence által keltett medencehatás befolyásával. Az ilyen területen bizonyítható a száraz kontinentális éghajlaton bizonyított gészökés veszélye, ezért a környezet és a növényfauna valamint az emberi egészség tudományosan nem bizonyítható, de feltételezhető védelmében él a védzáradék lehetőségével. Az érvelését a Bizottság nem, de a védzáradéki eljárás keretében döntést hozó Tanács minősített többséggel elfogadta.³⁸

³⁴ SZILÁGYI János Ede: A géntechnológia jogi szabályozása In: Szilágyi: *Környezetjog II. kötet* – Tanulmányok a környezetjogi gondolkodás köréből. Novotni Kiadó, Miskolc, 2010, 122–123.

³⁵ BÁNÁTI: i. m. 32.

³⁶ Elizabeth FISHER: Precaution, Precaution Everywhere: Developing a ‘Common Understanding’ of the Precautionary Principle in the European Community. *Journal of European and Comparative Law* 9, No. 1 (2002), 7–28.
<https://doi.org/10.1177/1023263X0200900102>

³⁷ Kenneth R. FOSTER – Paolo VECCHIA – Michael H. REPACHOLI: Science and the Precautionary Principle. *Science* 288, No. 5468 (1991), 979–81.
<https://doi.org/10.1126/science.288.5468.979>

³⁸ SZILÁGYI: i. m. 118–119.

Az élelmiszerbiztonság szempontjából az elővigyázatosság elve kiemelt jelentőséggel bír. Az államok kötelezettsége minimálisan magában foglalja az éhezéstől való mentesség biztosításának kötelezettségét, valamint a megfelelő tápanyagértékű és biztonságos alapvető élelmiszerekhez való minimális hozzáférést.³⁹ A jogszabályi meghatározásnak megfelelően az élelmiszerbiztonság teljesítéséből fakadó állapot egy olyan biztonsági szint, amely az egészségi kockázatok tudomány állása szerinti ismeretére és elismerésére épül.⁴⁰ Az egészségkárosítás lehetőségének fennállása esetén meg kell tenni minden szükséges intézkedést a veszély elhárítása érdekében akkor is, ha ennek bizonyítására nem állnak rendelkezésre kellő tudományos eredmények.⁴¹ Az elővigyázatosság elve tehát az élelmiszerbiztonság fontos elve a nyomkövethetőség és a megfelelő kockázatelemzés, valamint az egyértelműen tisztázott felelősségi viszonyok mellett.⁴²

Az Európai Unióban az elővigyázatosság elve az Európai Unió Bíróságának (a továbbiakban: EUB) gyakorlatában a neonikotinoidok méhek számára vonzó növényeken történő használatának tiltása kapcsán került megerősítésre.⁴³ 2005-ben megállapították, hogy a Karl Heinz Bablok és méhésztársai által étrendkiegészítőként eladásra kínált virágporban és annak egyes mézmintáiban genetikailag módosított szervezetek jelenléte mutatható ki. A GMO-k jelenléte miatt termékeik a forgalomba hozatalra alkalmatlanná váltak.⁴⁴ Bablok szerint a virágpor az 1829/2003/EK rendelet értelmében nem GMO, mert már nem volt alkalmas konkrét és egyedi reprodukcióra a mézbe való bekerülésekor.⁴⁵ Az EUB ítéletében erre a megállapításra úgy reflektált, hogy ha megállapítást is nyer, hogy a virágpor nem tekinthető szervezetnek és így GMO-nak sem, attól még a forgalomból kivonható, mivel GMO-kból előállított összetevőket tartalmazó élelmiszernek minősül.⁴⁶ A kiterjesztő értelmezés választásával az EUB alátámasztotta, hogy minden olyan élelmiszert az 1829/2003/EK hatálya alá kell vonni, amely géntechnológiával módosított szervezetet tartalmaz.⁴⁷ Ez élelmiszerbiztonsági szempontból az elővigyázatosság elvének alkalmazását is jelenti.⁴⁸ Az elvből következik, hogy amennyiben

³⁹ Bart WERNAART: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. *European Institute for Food Law series* Volume 8, 2013, 63.

⁴⁰ Ld. HORVÁTH Gergely Krisztián: *Örökségünk és adósságaink. A rurális társadalomtörténet lehetőségei Magyarországon*, Ethnographia, 2015.

⁴¹ TÉGLÁSINÉ Kovács Júlia: *Az élelemhez való jog társadalmi igénye és alkotmányjogi dogmatikája*. Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2017, 179.

⁴² SZABÓ Réka: *Mitől méz a méz? Az élelmiszerlánc igazgatása, különös tekintettel a méz jogi szabályozására*. Tudományos Diákköri Dolgozat, ELTE ÁJK, 2014, 28.

⁴³ Ld. HORVÁTH Gergely Krisztián: *Örökségünk és adósságaink. A rurális társadalomtörténet lehetőségei Magyarországon*, Ethnographia, 2015.

⁴⁴ SZABÓ: i. m. 25.

⁴⁵ C-442/09.sz. ügy: (44) bek.

⁴⁶ 1829/2003/EK rendelet 3. cikk

⁴⁷ SZABÓ: i. m. 26–27.

⁴⁸ OLAJOS István – NAGY Zoltán – CSIRSZKI Martin: *Significant current developments in international rural law, in the EU as well as in states and regions*. Paper on Hungary,

a kockázatok fennállása vagy mértéke bizonytalan, különösen a környezetet érintő kockázatok tekintetében, védelmi intézkedéseket lehet hozni anélkül, hogy meg kellene várni e kockázatok valódiságának és súlyosságának teljes bizonyítását.⁴⁹

A nemzetközi szinten az elővigyázatosság elvének élelmiszerbiztonságban betöltött szerepe más és más jelentőséggel bír. Az USA értelmezése ellentétes az EU gyakorlatával, hiszen álláspontjuk szerint az elővigyázatosság elve szerinti eljárás tolerálhatatlan gazdaságblokkoló hatással jár.⁵⁰ Az USA joga szerint egy GM-növény, vagy az ebből készült termék egészségügyi kockázatának vizsgálata során a kémiai összetételét nem GM-termékéhez kell viszonyítani, hanem a hozzá legközelebb álló hagyományos növényéhez.⁵¹ Argentína esetében az elmúlt években előrelépés történt az elv alkalmazását illetően, hiszen Santa Fe tartomány saját szintjén a természetvédelmi és talajgazdálkodási törvényébe foglalta, hogy a törvény hatálya alá tartozó földterületet „közös természeti javaknak” nyilvánítja, amelyek kezelésénél és fejlesztésénél figyelembe kell venni az elővigyázatosság elvét.⁵² Bulgáriában az 1829/2003/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet és a kapcsolódó törvények mellett a GMO-kra vonatkozó jogszabályok bizonyos mértékig az elővigyázatosság elvének uniós jogból történő átültetését célozzák, ezáltal biztosítva az élelmiszerbiztonság megfelelő szintjét.⁵³ A finn jogszabályok több ízben hivatkoznak az elővigyázatosság elvére élelmiszerbiztonsági szempontból, valamint megjelenik az elvre való hivatkozás a bíróságaik előtt is.⁵⁴ Lengyelország esetében szintén kiemelkedő helyet foglal el a GMO-mentesség tekintetében az elővigyázatosság elvének érvényre juttatása, mint állami kötelezettség.⁵⁵

XXX European Congress and Colloquium of Rural Law, Commission III – Significant current developments in Rural Law, 2019. IX. 18, 3–21.

⁴⁹ HORVÁTH: *Örökségünk és adósságaink...*

⁵⁰ HORVÁTH: *Örökségünk és adósságaink...*

⁵¹ RAISZ Anikó (szerk): *Környezetjog-Különös rész*. Megjelenés alatt, 2022, 144.

⁵² Victoria María ADRIANA – Nancy L. MALANOS: *Paper on Argentina*. XXX European Congress and Colloquium of Rural Law, Commission III – Significant current developments in Rural Law, 2019, 3.

⁵³ *Bulgarian contribution to the CEDR conference Poznan* (Poland). September 2019, XXX European Congress and Colloquium of Rural Law, Commission III – Significant current developments in Rural Law, 2019, 5, <https://www.cedr.org/wp-content/uploads/2019/08/CommIII-BUL.pdf>, 2022. január 10.

⁵⁴ Jukka ANTTILA: CEDR congress 2019 – commission III – *Country Report of Finland*. XXX European Congress and Colloquium of Rural Law, Commission III, Significant current developments in Rural Law, 2019, 3–15, <https://www.cedr.org/wp-content/uploads/2019/08/CommIII-FIN.pdf>, 2022. január 10.

⁵⁵ Paweł CZECHOWSKI – Beata JEŻYŃSKA – Monika A. KRÓL – Izabela LIPÍŃSKA – Przemysław LITWINIUK – Konrad MARCINIUK – Agata NIEWIADOMSKA – Adam NIEWIADOMSKI – Monika ŻUCHOWSKA – *Grzywacz: National report on Poland*. XXX European Congress and Colloquium of Rural Law, Commission III, Significant current developments in Rural Law, 2019, 8–20, <https://www.cedr.org/wp-content/uploads/2019/09/CommIII-POL.pdf>, 2022. január 10.

Elmondható tehát, hogy az államok gyakorlata nagyjából egységesen fogadja el az elővigyázatosság elvét, mint az élelmiszerbiztonság alapját. Az Európai Unió géntechnológiai szabályozásának középpontjában nem maga a termék áll, hanem a technológia, amelynek segítségével azt előállítják.⁵⁶

A német jogirodalomban az elővigyázatosság elve általános filozófia probléma megoldásaként merült fel. Etikusan még meg nem született embriók őssejtjeit felhasználni ahhoz, hogy élő emberek egészségét megmentsük vele?⁵⁷ A szerzőpáros érvrendszereket keres a még meg nem született emberi élet védelmében. Az érvrendszer egyik alapja az elővigyázatosság elve, míg az érv megerősítéseként az analógia eszközével két, a filozófiából ismert példát hoz. A vita általános emberi feltételezésekre alapul, ennek szellemében a filozófia eszközeivel így határozza meg az elővigyázatosság elvét:

„...azokban a helyzetekben, melyekben kételyeink vannak azt illetően, hogy egy létező egy morális norma tartományába esik-e vagy sem, minden esetben azt kell feltételeznünk, hogy a kérdéses létező a norma morális tartományába esik, amennyiben az ezzel ellentétes feltételezés, illetve annak lehetséges pozitív következményei nem állnak elfogadható arányban azzal a morális rosszal, melyet azzal okoznánk, ha a feltételt tagadjuk.”⁵⁸

Az érv védelméhez azt kell állítaniuk, hogy az embriók nem birtokolják a kérdéses értékátruházó tulajdonságot, de bizonyos kapcsolatban állnak – ez a numerikus identitás és a potencialitás – olyan létezővel, amely méltó a védelemre.⁵⁹

Az analógia egyike a vadász felelőssége:

Az analógia azt mondja, hogy egy vadásznak mindaddig nem szabad rálőnie a bozótban mozgó élőlényre, ameddig nem tudja biztosra eldönteni, hogy az élőlény szarvas vagy csak gyermekek játszanak a bozótban. Ez a tiltás akkor is érvényes, ha a vadász családját mardossa az éhség, és ha a szarvas lelövése magas szintű etikai jót eredményezne. Az ebből a példából levont konklúzió szerint ugyanabban a helyzetben vagyunk, mint amiben a vadász is van. Mindaddig, ameddig kételyeink vannak az embrió morális státuszát illetően, ugyanolyan módon kell bánnunk az embriókkal, mint a bozótban mozgó élőlényekkel, azaz tartózkodnunk kell a megölésüktől.⁶⁰

A másik példa a rabszolgák példája:

⁵⁶ RAISZ: i. m. 144.

⁵⁷ FODOR László. A precíziós genomszerkesztés mezőgazdasági alkalmazásának szabályozási alapkérdései és az elővigyázatosság elve. *Pro Futuro* 8, 2018/2., 42–64.

⁵⁸ G. DAMSCHEN – D. SCHÖNECKE: In dubio pro embryo. Neue Argumente zum moralischen Status menschlicher Embryonen. In: *Der moralische Status menschlicher Embryonen. Pro und contra Spezies-, Kontinuums-, Identitäts-, und Potentialitätsargument.* Walter de Gruyter, Berlin–New York, 2000, 253.

⁵⁹ Dominik DÜBNER: The Morality of Embryo Use and the Argument for Precaution *Meditor*. 2012/1–2, 159–169.

⁶⁰ DÜBNER: i. m. 164.

A rabszolgaságot, mint intézményt már az ókorban sokan elítéltek azon az alapon, hogy élő és gondolkodni képes embereket szakít ki a társadalomból.⁶¹ Ezen érvek alapján bármi is indokolja az emberek kitüntetett morális státuszát – legyen az az élettervek megszövésére való képesség és a személyként megélt élet, vagy egyfajta elismerés, netán bizonyos képességek vagy tulajdonságok megléte – nem kétséges, hogy a rabszolgák rendelkeztek ezekkel a képességekkel, hiszen normális emberek voltak. Sőt, maguk a rabszolgák képesek arra, hogy igényt formáljanak az elismerésre.⁶²

Dübner érvelését elfogadva azt mondhatjuk, hogy az elővigyázatosság elve kiegészítő elvként használható az emberi egészség és a környezet védelmében addig, míg bizonyosságot nem szerzünk a feltételezett veszély fennállásáról. Ezt a kiszolgáltatott és védendő csoportok⁶³, valamint a védendő környezet védelmében kell megtennünk. E szemléletmódot erősíti a jog környezetvédelemben betöltött szerepe és eszközzellege. A környezeti és azzal rokon élelmiszerlánc problémák megoldásában használatos eszközt azonban nem lehet általános etikai és filozófiai problémák megoldásaként használni, ha ezt logikai érveléssel nem lehet alátámasztani.

3. A visszalépés tilalma és az elővigyázatosság elve az Alkotmánybíróság értelmezésében. A lakásbérleti törvény világörökségi helyszíneken történő végrehajtása vonatkozásában.

A köztársasági elnök – az Alaptörvény 6. cikk (4) bekezdése és 9. cikk (3) bekezdés i) pontja alapján – az Abtv. 23. § (1) bekezdés szerinti előzetes normakontroll-eljárást kezdeményezett az Országgyűlés 2021. június 15-i ülésnapján elfogadott, a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról szóló 1993. évi LXXVIII. törvény, valamint a nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény módosításáról szóló törvény (T/16223. számú törvényjavaslat) 1. §-a, illetve az azzal szoros összefüggésben álló 2–3. §-ai Alaptörvénnyel való összhangjának vizsgálata érdekében.

Az indítvánnyal érintett törvény célja, hogy a rendszerváltoztatást megelőző kizárólagos állami tulajdon privatizációja keretében az állami és önkormányzati lakásokra korábban biztosított vételi jogból kizárt műemléképületben lévő lakások bérleti számára lehetővé tegye az általuk bérelt lakások tulajdonjogának megszerzését. Ennek megfelelően a törvény 1. §-a – a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról szóló 1993. évi LXXVIII. törvény (a továbbiakban: Lakás tv.) módosításával – 2020. december 31. napján hatályban lévő határozatlan idejű bérleti jogviszony esetén vételi jogot alapít a világörökségi helyszínen és védőövezetében álló, műemléképületben lévő

⁶¹ G. DAMSCHEN – D. SCHÖNECKER: i. m. 251.

⁶² DÜBNER: i. m. 165.

⁶³ HARNÓCZ Dorina: New plant breeding techniques and genetic engineering: legal approach. *Journal of Agricultural and Environmental Law* 13, No. 25 (2018), 81–106.
<https://doi.org/10.21029/JAEL.2018.25.81>

önkormányzati és állami tulajdonú lakásokra, megállapítja a vételi jog jogosultjait, a vételi jog alapjául szolgáló bérleti jogviszony számításának szabályait, valamint az elsősorban ezen időtartam alapján számított vételár megállapításának részletszabályait.

A köztársasági elnök álláspontja szerint önmagában a jogalkotói cél és az annak megvalósítását szolgáló, törvényben alapított vételi jog összeegyeztethetetlen az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdéséből következő, a kulturális örökség részét képező épített környezet, ezen belül különösen a műemléki védelem alatt álló építmények védelmének és megóvásának követelményével. Míg a Lakás tv. hatályos szabályozása alapján a műemléképületben lévő lakást kizárólag a műemléki hatóság hozzájárulásával, a külön jogszabály rendelkezései szerint lehet elidegeníteni, addig az indítvánnyal érintett törvénnyel megállapított új rendelkezések a világörökségi területen és védőövezetében lévő állami és önkormányzati tulajdonú, a kulturális örökség részét képező műemléki ingatlanok teljes körére vételi jogot terhelnek, így megteremtik azok feltétel nélküli magántulajdonba kerülésének lehetőségét, ami a kulturális értékek védelmének és megőrzésének garanciáját képező visszalépés tilalmába ütközik.

Az indítvány alapján az Alaptörvény XIII. cikk (2) bekezdésével ellentétes az állam, illetve az önkormányzatok lakásokon fennálló tulajdonjogának törvénnyel alapított vételi joggal való megterhelése. A köztársasági elnök álláspontja szerint egyrészt a tulajdonjog ilyen korlátozásának szükségessége a lakásvagyon eredeti privatizációja óta eltelt időtartamra tekintettel már nem indokolható, másrészt a törvény alapján megállapítható vételár nem tekinthető az értékgaranciából következő teljes és azonnali kártalanításnak, ezért a korlátozás aránytalan.

A visszalépés tilalmát az Alkotmánybíróság, az elővigyázatosság és a megelőzés elveivel immár egységben értelmezi.⁶⁴ A P) cikk első bekezdésének, valamint a XXI. cikk első bekezdésének tartalmaként azt a követelményt rögzíti, hogy: „minden olyan esetben, amikor a környezet védelmére vonatkozó szabályozás átalakításra kerül, a jogalkotónak tekintettel kell lennie az elővigyázatosság és a megelőzés elveire is, hiszen a természet és környezetvédelmének elmulasztása visszafordíthatatlan folyamatokat indíthat meg.”⁶⁵

Az Alkotmánybíróság 4/2019. (III. 7.) AB határozatában összefoglalóan mutatta be az elővigyázatosság a visszalépés tilalma elvek alkotmányos értelmezését. Megerősítette azt az értelmezést, miszerint a visszalépés tilalma az egészséges környezethez való alapjog alanyi oldalát képezi. Korlátozhatósága az Alaptörvény 1. cikk (3) bekezdése szerint ítélni lehet.

Az Alkotmánybíróság tehát rámutatott, hogy az egészséges környezethez való jog sem abszolút jog, az is korlátozható az Alaptörvény által lefektetett alapjogi teszt szerint. A testület értelmezésében a környezethez való jog tárgyából és dog-

⁶⁴ OLAJOS István: The precautionary principle in the practice of the Hungarian Constitutional Court and the connected agricultural innovations, *Zbornik Radova Pravni Fakultet* (NOVI SAD) 53, 2019/4. 1391–1412.

⁶⁵ 25/2021. (VIII. 11.) AB hat. [56].

matikai sajátosságaiból az következik, hogy a környezetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét az állam nem csökkentheti, kivéve, ha ezt más alkotmányos jog vagy érték érvényesüléséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célokhoz mérten ekkor sem lehet aránytalan.⁶⁶

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában a visszalépés tilalma nem automatikusan, hanem funkciója szerint érvényesül az irányadó alapjogi teszt alkalmazásával.

A 4/2019 (III. 7.) alkotmánybírósági határozatban lefektetett teszt szerint vizsgálendő, hogy az indítványban előadottak:

1. az egészséges környezethez való jog hatálya alá tartoznak-e,
2. megállapítható-e a visszalépés tilalma a védelmi szintben, és ha igen, a visszalépésben megnyilvánuló korlátozás igazolható-e az Alaptörvény 1. cikk (3) bekezdésének alapján, azaz a szükségesség, arányossági kritériumrendszer szerint alkotmányos-e.⁶⁷

Az Alkotmánybíróság az egészséges környezethez való jogot későbbi gyakorlatában kiterjesztette az épített környezet védelmére is. A 27/1995. (VII. 25.) AB határozatában az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a környezethez való jogból következik, hogy az épített környezet jogszabályaiban biztosított védelmi szintje jogilag kötetlen hatósági döntésekkel nem csökkenthető.⁶⁸

Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint az egészséges környezethez való jog, az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésben, szinkronban értelmezve a műemlékek védelmére is kiterjed. A 3104/2017. (V. 8.) AB határozatban ugyanis úgy fogalmazott, a műemlékvédelem körében tehát az állam arra vállal kötelezettséget, hogy teherbíró képessége függvényében milyen értékeket kíván a jövő nemzedékek számára megőrizni, amely alkotmányos értelemben osztja az egészséges környezethez való jog körében megállapított visszalépési tilalmat.⁶⁹

A 3104/2017. (V. 8.) AB határozat szerint a P) cikk (1) bekezdése az egészséges környezethez való alapvető jog intézményi garanciáinak olyan pillére, amely természetes és épített környezet, a nemzet közös természeti, kulturális öröksége értékeinek védelmét, fenntartását és a jövő nemzedékek számára való megőrzését az állam és mindenki általános alkotmányos felelősségeként állapítja meg, és az Alaptörvényből fakadó kötelezettségévé teszi.⁷⁰ A védettségi szint fenntartásánál műemlékek esetében alkotmányos kívánalom, különösen, ha ahhoz nemzetközi világörökségi védettség kapcsolódik, hogy a szabályozás ne csak a megőrzésre és az ellenőrző segélyező szervekre, hanem egyéb közjogon kívüli jogügyletekre is vonatkozzon.⁷¹ A Környezetvédelmi törvény önálló fejezetében műemlékek általános védelmére vonatkozó szabályokat ad. Az önkormányzati végrehajtási rendelet

⁶⁶ 4/2019. (III. 7.) AB határozat [57].

⁶⁷ 4/2019. (III. 7.) AB határozat [58].

⁶⁸ 27/1995. (VII. 25.) AB határozat [59].

⁶⁹ 3104/2017. (V. 8.) AB határozat [60].

⁷⁰ 3104/2017. (V. 8.) AB határozat [61].

⁷¹ 3104/2017. (V. 8.) AB határozat [83].

pedig ehhez rendeletben szakmai védelmünk garantálásához szükséges anyagi és alaki szabályokat határoz meg, valamint szól a műemléki hatóságok kijelöléséről.⁷²

A fenntartás és használat tekintetében a Környezetvédelmi törvény a Polgári Törvénykönyvhöz képest többlétszabályokat ír elő. E többlétszabályok nem a tulajdonjog részjogosítványainak kiegészítését jelentik, hanem a tulajdonjogból fakadó kötelezettségek betartásának szabályait tartalmazzák. Nem elegendő például a műemlékek esetében csupán a jól ismert, általánosan előírt rendeltetésszerű használat követelményeinek eleget tenni. A tulajdonjogi részjogosítványok között a Környezetvédelmi törvény a használatához fűződő jogot emeli ki, és ehhez kapcsolódóan kötelezettségként nevesíti a fenntartási kötelezettséget. Ez is jelzi, hogy a műemlékek tulajdonosai e jogokból fakadó több kötelezettséggel találják magukat szemben.⁷³

Összhangban az épített környezet elemeinek fenntartására vonatkozó általános szabályozással a fenntartás alapkötelezettsége a műemlék tulajdonosára hárul. Nem minden esetben lehet azonban megelégedni a meglévő állapot fenntartásával, hiszen a műemlékek védelmének lényeges eleme a műemléki értékek megőrzése is. A Környezetvédelmi törvény 41. §-a értelmében a műemlékek fenntartásáról és jó karbantartásáról a tulajdonos, illetve a tulajdonosi jogok gyakorlója köteles gondoskodni. A műemléket épségben, jellegük megváltoztatása nélkül kell fenntartani. Fenntartási és jó karbantartási kötelezettség kiterjed a műemlék sajátos értékeit képező építészeti, képző és iparművészeti alkotórészekre és tartozékokra is. Az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdéséből eredő követelmény, hogy a törvény megőrzésre és fenntartásra vonatkozó rendelkezéséből fakadó kötelezettségének való megfelelést, jogszabályban meghatározott, egyedileg vizsgálható feltételek érvényesítésével igyekezzen a jogalkalmazó garantálni. A Környezetvédelmi törvény 42. § (1). bekezdése szerint a műemlék tulajdonosának személye, lakóhelye, tartózkodási helye ismeretlen, a műemlék állagmegóvásáról és jó karbantartásáról a tulajdonos költségére a hatóság gondoskodik, vagyis az érték megőrzésére vonatkozó állami kötelezettség a magántulajdonban álló műemlék esetében is mögöttes módon fennáll.⁷⁴

4. Az elővigyázatosság elvének kiterjesztő alkalmazása, és annak alkotmánybírói kritikája

A magyar alkotmánybírói gyakorlatban korábbi előzmények után a 13/2018. (IX. 4.) AB határozatban jelent meg markánsan az elővigyázatosság elvének ún. kemény értelmezése. Az adott ügyben az a kormányzati szándék került az Alkotmánybíróság látóterébe, mely visszalépésként értelmezte azt a tényleges gyakorlatot tükröző kormányzati szándékot, mely mentesíti a bejelentési és engedélyezési kötelezettség alól a 80 méter feletti fűrt kutak tulajdonosait.

⁷² 3104/2017. (V. 8.) AB határozat [84].

⁷³ 3104/2017. (V. 8.) AB határozat [85].

⁷⁴ 3104/2017. (V. 8.) AB határozat [87].

A vízgazdálkodási törvény 45. § (7) bek. s. pontja lehetővé tenné, hogy kormányrendeletben a kormány a felszín alatti vizek használatának eddigi tulajdonosait mentesítse az eddigi vízjogi gyakorlat során végig meglévő engedélyeztetési és bejelentési kötelezettség alól, mintegy jogszerűen biztosítva számukra a 80 méter feletti vízkészlet mezőgazdasági hasznosítását.

A felszín alatti vizek állami tulajdonban vannak, tehát ennek mezőgazdasági célra történő engedélyezése a vízügyi szervek feladata, és a jelenlegi hatályos szabályok szerint a vízkivételhez bejelentés és a magáncélú vízi létesítmény fennmaradási engedélyeztetése szükséges. A többségi álláspont szerint tehát az állami tulajdonban lévő vízkészlet engedély és bejelentés nélküli magáncélú használatának bejelentés nélküli engedélyezése elvonná a jövő nemzedékek vízhasználatának jogait, és az ezzel való állami gazdálkodás lehetőségét, tehát az elővigyázatosság elvének kiegészítő alkalmazásával megvalósíthatná a visszalépés tilalmát.

A határozat tartalmazza dr. Czine Ágnes, dr. Schanda Balázs és dr. Stumpf István alkotmánybírók párhuzamos indokolását, valamint dr. Dienes-Oehm Egon, dr. Juhász Imre, dr. Pokol Béla, dr. Szívós Mária és dr. Varga Zs. András alkotmánybírók különvéleményét.

Míg dr. Czine Ágnes párhuzamos indokolásában kijelenti, hogy bár egyetért a határozattal és magával az indokolással is, szükségesnek tartja kiemelni az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésének és számos alkotmánybírói határozatnak a kérdéskörre gyakorolt hatását. Az egészséges környezethez való jog megköveteli a többi alapjogtól eltérő módon történő védelmet. Ennek az az oka, hogy a természet és a környezet védelmének elmulasztása visszafordíthatatlan folyamatokat indíthat meg.⁷⁵ Az alkotmánybíró hangsúlyozza, hogy az egészséges környezethez való jog védelmi rendszerében a megelőzésnek és az elővigyázatosság elvének meghatározó jelentősége van.⁷⁶ Az elővigyázatosság elvére figyelemmel az Alkotmánybíróságnak fel kellett tárnia az indítvánnyal támadott szabályozásban rejlő környezeti kockázatokat. Annak megítélése során pedig, hogy ezen kockázatok milyen valós veszélyt jelentenek, nem lehetett eltekinteni a probléma tudományos hátterének vizsgálatától sem.⁷⁷ Álláspontja szerint egyértelműen megállapítható volt, hogy az engedély és nyilvántartásba vétel nélküli beavatkozás a vízrétegekbe a szennyeződés, és ez által az ivóvízbázis csökkenésének reális kockázatát hordja magában.⁷⁸ Úgy gondolja, hogy a támadott normaszöveg jogalkotói indokolását nem lehet figyelmen kívül hagyni, és az a később megalkotni tervezett, részletes szabályokat tartalmazó kormányrendelet tartalma felől sem hagy kétséget.⁷⁹ A vízjogi engedélyezési eljárás fenntartása a felszín alatti vízkészletek mennyiségi és minőségi megőrzésének az egyik fontos garanciája. A hatóságok ugyanis kizárólag az előzetesen kiadásra kerülő vízjogi engedélyek révén tudják meghatározni az egyes földrajzi

⁷⁵ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [78]–[79].

⁷⁶ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [81].

⁷⁷ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [84].

⁷⁸ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [85].

⁷⁹ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [93].

területeken, hogy milyen technológia alkalmazásával, milyen mélységben lehetséges biztonságosan új kutak létesítése.⁸⁰

Dr. Schanda Balázs alkotmánybíró párhuzamos indokolása az Alaptörvényben helyet kapó Nemzeti Hitvallás fontosságát emeli ki.⁸¹ Hangsúlyozza, hogy a védelmi szint csökkentése alkotmányellenes, ha azt más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítése nem teszi szükségessé. A visszalépés tilalma ugyanakkor nem önmagában, hanem a szabályozási kontextus egésze szempontjából értékelendő.⁸² Így az, hogy a vizsgált törvénymódosítás a visszalépés tilalmába ütközik, nem jelenti azt, hogy az állam a felszín alatti vizek védelmének garanciarendszerét ne alakíthatná át, azonban egyértelművé kell tennie azt, hogy a változások nem vezetnek a védelmi szint csökkenéséhez, illetve az állami tulajdon védelmét megfelelően biztosítják.⁸³

Dr. Stumpf István alkotmánybíró párhuzamos indokolása a Nemzeti Hitvallást és a P) cikk (1) bekezdését emeli ki.⁸⁴ Az alaptörvény-ellenesség szerinte abban ragadható meg, hogy a módosítás – a törvényi szintű garanciák csökkentésével – megnyitja a vízkészlet eddigi védelmi szintjét leszállító kormányrendeleti szabályozás lehetőségét, ami szembe megy az elővigyázatosság követelményével és ellentétes az államnak a nemzet természeti örökségének gondos védelmére és a jövő nemzedék számára történő megőrzésére vonatkozó kötelezettségével.⁸⁵

Dr. Dienes-Oehm Egon alkotmánybíró különvéleményében azt az álláspontot képviseli, miszerint jelen ügyben a testületi döntés az eleve vitatható és vitatott védelmi szint csökkentésének tilalmát újabb jogilag aggályos indokkal kívánja alátámasztani.⁸⁶ Szerinte az engedélyezési rendszer formális törvényi megszüntetése azonban önmagában még nem eredményezheti a védelmi szint csökkentését. Úgy gondolja, hogy a bejelentési kötelezettség és a vízi bázishoz szükséges egyéb vízjogi engedélyek beszerzése, valamint a szigorúbb ellenőrzés és a szabálysértési szankciók következetes alkalmazása alkalmas lehet biztosítani az Alaptörvény kiemelt természetvédelmi tárgyának védelmét.⁸⁷

Dr. Juhász Imre alkotmánybíró különvéleménye szerint a határozat erodálja a hatalmi ágak elválasztásának elvét, lényegében elvonja a végrehajtó hatalom hatáskörét akkor, amikor megállapítja a törvényi rendelkezések alaptörvény-ellenességét. Még mielőtt a Kormány megalkothatta volna e rendeletet, a többségi határozat megfosztotta őt a törvény végrehajtásának lehetőségétől. Nem kizárt,

⁸⁰ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [96].

⁸¹ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [98].

⁸² Marcel SZABÓ: The Precautionary Principle in the Fundamental Law of Hungary: Judicial Activism or an Inherent Fundamental Principle? An Evaluation of Constitutional Court Decision No. 13/2018. (IX. 4.) AB on the Protection of Groundwater Hungarian Yearbook of International Law and European Law 7, 2020, 67–83.

⁸³ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [99].

⁸⁴ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [100].

⁸⁵ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [106].

⁸⁶ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [109].

⁸⁷ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [110].

hogy a Kormány rendeletében megjelenő, későbbi szabályozás hatékonyabb is lehetett volna a környezet, a vízbázis védelme szempontjából, mint az eddig volt. Csak a kormányrendelet ismeretében lehetett volna megvizsgálni, hogy mi biztosítja jobban vizeink védelmét, ez azonban elmaradt az Alkotmánybíróság határozata miatt.⁸⁸

Dr. Pokol Béla alkotmánybíró különvéleménye szerint az elvileg engedélyessé tett, de az összes kút 90%-át kitevő engedély és bejelentés nélküli kutak százezreit kistulajdonosok használják a telkük öntözésére házi igényre – az általunk is megkapott vízügyi felmérések szerint is –, és csak kisebbséget teszik ki a valóban problematikus mezőgazdasági célú, engedély nélküli kútfúrások. Ennek ellenére a differenciálás e téren fel sem merült a környezetvédelmi anyagokban – mint ahogy az alkotmánybírósági döntésekben sem –, és alkotmányos értéként és alapjogként csak a környezetvédelem került felmutatásra. Pedig, ha megtesszük utólag e differenciálást, és a kistulajdonosok alkotmányos tulajdonjogának szempontjait is beemeljük az elemzésbe, akkor azt láthatjuk, hogy épp a mostani szabályozás teremti meg a telektulajdonosok alapjogának beemelését, és tulajdonhasználatuk eddigi korlátozását a telkük alatti talajvíz használatára megszünteti.⁸⁹ Az alkotmánybíró kifejti, hogy úgy gondolja, a kormányrendeleti szabályozás vonatkozásában a problémákat orvosolni lehetett volna egy, a határozati indokolásban elhelyezett alkotmányos figyelemfelhívással.

Dr. Szívós Mária alkotmánybíró különvéleménye szerint a tárgyalt határozat nem megfelelően határozta meg az elért védelmi szintet, mivel kizárólag formálisan vizsgálta a kérdést, azaz a határozatban részletesen ismertetett jogszabályi rendelkezések normaszövegéből indult ki. A problémakört tüzetesen megvizsgálva álláspontja szerint egyértelművé válik, hogy a szakmai szervezetek által régóta hangoztatott vélemények szerint a gondot éppen az okozza, hogy az említett kutak mintegy 90%-át jó ideje illegálisan alakítják ki, azaz létesítésüket nem előzi meg semmilyen engedélyezési eljárás, és az ellenőrzésre jogosult hatóságoknak nincs tudomásuk ezekről a létesítményekről. Ennek oka, hogy az állam (a hatáskörrel rendelkező szervei útján) régóta nem szerez érvényt a jogszabályok alapján – elméletileg – biztosított védelmi szintnek.⁹⁰

Dr. Varga Zs. András alkotmánybíró különvéleményében kiemeli, hogy az indítvány elutasítását és a megalkotandó kormányrendeletre vonatkozó szabályozási követelmény kimondását tartotta volna az Alaptörvényből levezethetőnek.⁹¹ A kérdés a jelen ügyben az, hogy mi egy jogszabály alkotmányosságának védelmét megdöntő mérce (vagy kritérium), az Alaptörvény valamely rendelkezésének bizonyos, a logika, a valóság ismerete alapján bekövetkező sérelme, a sérelem valamilyen szintű valószínűsége, avagy a sérelem pusztja lehetősége. Úgy gondolja, hogy egy rendelkezés bekövetkezett (alkotmányjogi panasz esetén) vagy bizonyosan

⁸⁸ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [115].

⁸⁹ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [120].

⁹⁰ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [127].

⁹¹ 13/2018. (IX. 4.) AB határozat [140].

bekövetkező (más normakontroll ügyek esetén) sérelme mindig megdönti az alkotmányosság vélelmét. A sérelem pusztája lehetősége viszont nem dönti meg a vélelmet.

Szilágyi János Ede⁹² ezzel a határozattal kapcsolatban megállapítja, hogy az Alkotmánybíróság az elővigyázatosság elvének kemény koncepcióját dolgozta ki. Ez a koncepció szerinte azt jelenti, hogy az elővigyázatosság elvének megfelelő érvényesülése szigorú feltételt jelent a magyar törvényhozók számára. Ha ugyanis a magyar törvényhozók nem veszik megfelelően figyelembe az elővigyázatosság elvét egy jogszabályi rendelkezés elfogadása során, az a magyar Alaptörvénnyel való összhang hiányát okozza, az Alkotmánybíróság pedig az érintett jogszabályt megsemmisíti.⁹³ Eltekintve attól, hogy az elővigyázatosság elvét az említett határozat pusztán saját hatáskörében határozza meg, lehetőség – és napjainkban kezdeményezés is – mutatkozik arra, hogy az elővigyázatosság elvét alkotmányos szinten határozzák meg. Több okból sem értünk egyet azzal a lehetőséggel, hogy ezt az elvet magában az Alaptörvényben kellene lefektetni.⁹⁴

5. Az elővigyázatosság elve a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettes gyakorlatában

A jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettes gyakorlatát vizsgálva rájövünk, hogy bár a környezetjogi tárgyú jelentések nem adják az összes éves jelentések többségét, minden évben előfordulnak. Az elővigyázatosság elve nem jelenik meg minden egyes jelentésben, indítványban és állásfoglalásban. Előfordul, hogy a hivatkozási alap csupán az Alaptörvény XX. és XXI. cikke.⁹⁵ Amennyiben a visszalépés tilalma jelenik meg a jelentésben, ez megtörténhet az Alkotmánybíróság értelmezésének tükrében.⁹⁶ Az Alkotmánybíróság határozatai és értelmezése szintén szerepet játszanak a közös jelentések hivatkozási alapjában.⁹⁷ Tetten érhető a biztoshelyettes tevékenységében a 13/2018. (IX. 4.) AB határozat utóélete is, hiszen közvetlenül hivatkozta azt, hogy „az Alaptörvényből fakadó, a

⁹² János Ede SZILÁGYI: The Protection of the Interests of Future Generations in the 10-Year-Old Hungarian Constitution, With Special Reference to the Right to a Healthy Environment and Other Environmental Issues. *Agrár- és Környezetjog* 16, 2021/31., 130–144.

⁹³ SZILÁGYI: i. m. 88.

⁹⁴ SZILÁGYI: i. m. 109.

⁹⁵ Közös jelentés egy vasútállomáson működő hangosbemondó kapcsán AJB-4642/2020. 2–3.

⁹⁶ Az alapvető jogok biztosának és a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettesének közös jelentése az AJB-94/2020. számú ügyben a 10. számú főút Piliscsabán tapasztalható forgalom zajhatásaival összefüggésben, 8. Az alapvető jogok biztosának és a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettesének közös jelentése az AJB-1100/2020. számú ügyben a hulladékgyűjtési díjhátralék behajtásával összefüggésben, 6.

⁹⁷ Az alapvető jogok biztosának és a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettesének közös jelentése az AJB-1100/2020. számú ügyben a hulladékgyűjtési díjhátralék behajtásával összefüggésben, 6.

jövő nemzedékekkel szemben fennálló felelősség azt kívánja meg a jogalkotótól, hogy intézkedései várható hatását a tudományos ismeretek alapján, az elővigyázatosság és a megelőzés elvének megfelelően értékelje és mérlegelje”.⁹⁸ Az elővigyázatosság elve alapján a biztoshelyettesi jogalkotási javaslat foglalkozott a környezeti felelősség kikényszerítésének és a szankciórendszer átalakításának kérdéskörével is.⁹⁹ Az Alkotmánybíróság határozataira számos helyen hivatkozik minden elérhető, az alapvető jogok biztosának évi tevékenységéről szóló beszámoló, amely mutatja a két szerv közötti kapcsolat mélységét, és indokoltá teszi az alkotmánybírósági határozatok és a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettes által kiadott jelentések együttes vizsgálatát. A jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettes tevékenységének vizsgálata során az elmúlt 27 évből 17 évben került hivatkozásra az elővigyázatosság elve, összesen 42 alkalommal. 2012 óta exponenciálisan nőtt az elv alkalmazása, minden évben megjelenik.¹⁰⁰

A környezeti közigazgatási kérdésekre vonatkozóan egyértelműen látható a kiterjesztő értelmezés iránti igény, az alkotmányos alapelvként való értelmezést preferálná az AJBH. Bándi Gyula szerint nemcsak környezetjogi, hanem alkotmányos alapelv az elővigyázatosság elve.¹⁰¹ Szerinte nemcsak a környezetjogban alkalmazható ez az elv, hanem az alkotmányjog egészében is. Az arányossági teszt abból a szempontból kerülne itt alkalmazásra, hogy van-e jelentős környezetre gyakorolt hatása egy tevékenységnek.

Ennek a célkitűzésnek ellenére a konkrét dokumentumokban nem találtunk példát a kiterjesztő értelmezésre, csupán a beszámolók célkitűzései és értelmező tevékenysége támasztja alá az alapelvek alkotmányos szinten történő alkalmazását.

Összegzés

Láthatjuk tehát, hogy még a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettesének gyakorlata is kérdéseket vet fel az elővigyázatosság elve erős koncepciójának alkalmazhatóságával kapcsolatban. Ezért a rendelkezésre álló adatokkal alátámasztva, valamint dr. Juhász Imre alkotmánybíró különvéleményét követve, amelyben úgy véli, hogy a 13/2018. (IX. 4.) AB határozat erodálja a hatalmi ágak elválasztásának elvét, lényegében elvonja a végrehajtó hatalom hatáskörét, nem

⁹⁸ Az alapvető jogok biztosának és a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettesének közös jelentése az AJB-2037/2020. számú ügyben a Bács Reál Kft. telephelyén megvalósuló környezetveszélyeztetéssel összefüggésben, 13.

⁹⁹ Az alapvető jogok biztosának és a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettesének közös jelentése az AJB-2037/2020. számú ügyben a Bács Reál Kft. telephelyén megvalósuló környezetveszélyeztetéssel összefüggésben, 22.

¹⁰⁰ MERCZ Mónika: *Az Alaptörvény P) cikkének elemzése a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettes gyakorlatának tükrében.* (konzulens: Olajos István), Tudományos Diákköri Dolgozat, Miskolc, 2021, 19.

¹⁰¹ A jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettes állásfoglalása, AJB-3658-2/2018. 4.

támogatjuk az elővigyázatosság elvének erős koncepcióját. Úgy gondoljuk, hogy bár az elővigyázatosság elve feltétlenül szükséges a környezetvédelmi jogban, ennek az Alaptörvénybe való felvétele pusztító következményekkel járna. Nem támogatjuk, hogy az Alkotmánybíróság jogköre olyan messzire terjeszkedjen, hogy az csorbítsa a végrehajtó hatalom jogkörét.

Felhasznált irodalom

- [1] Victoria María ADRIANA – Nancy L. MALANOS: Paper on Argentina. *XXX European Congress and Colloquium of Rural Law*, Commission III – Significant current developments in Rural Law, 2019.
- [2] Jukka ANTTILA: CEDR congress 2019 – commission III – Country Report of Finland. *XXX European Congress and Colloquium of Rural Law*, Commission III, Significant current developments in Rural Law, 2019, 3–15. <https://www.cedr.org/wp-content/uploads/2019/08/CommIII-FIN.pdf>, 2022. január 10.
- [3] BÁNÁTI Diána: Az EU élelmiszer politikájának változása. In: Bánáti-Popp: *Élelmiszerbiztonság a nemzetközi kereskedelem területén*. AKI Tanulmányok 2007/1., 32–33.
- [4] BÁNDI Gyula – CSAPÓ Orsolya – KOVÁCS-VÉGH Luca – STÁGEL Bence – SZILÁGYI Szilvia: *Az Európai Bíróság környezetjogi ítélkezési gyakorlata*. Szent István Társulat, Budapest, 2008.
- [5] BÁNDI Gyula: Gondolatok az elővigyázatosság elvéről. *Jogtudományi Közlemény* 2013/10., 474–476.
- [6] BÁNDI Gyula: Az elővigyázatosság elvének mai értelmezése. Konferencia-előadás, In: *Új kutatási irányok az agrár- és környezetvédelmi jog területén*. Szegedi Tudományegyetem, 2019.
- [7] Gyula BÁNDI: Interests of Future Generations, Environmental Protection and the Fundamental Law. *Agrár- és Környezetjog* 15, 2020/29., 7–22.
- [8] Stuart BELL – Donald MCGILLIVRAY – Ole W. PEDERSEN: *Environmental Law*. Oxford University Press, New York, 2013.
- [9] Patricia BIRNIE – Alan BOYLE – Catherine REDGWELL: *International Law and the Environment*. Oxford University Press, New York, 2009.
- [10] BOBVOS Pál: Környezetjogi alapvetések. In: *A környezetjog alapjai*. (szerk.: Miklós László), SZTE AJK–JATEPress, Szeged, 2011, 31–41.
- [11] Bulgarian contribution to the CEDR conference Poznan (Poland), September 2019. *XXX European Congress and Colloquium of Rural Law*, Commission III – Significant current developments in Rural Law, 2019, 5. <https://www.cedr.org/wp-content/uploads/2019/08/CommIII-BUL.pdf>, 2022. január 10.

- [12] Paweł CZECHOWSKI – Beata JEŻYŃSKA – Monika A. KRÓL – Izabela LIPIŃSKA – Przemysław LITWINIUK – Konrad MARCINIUK – Agata NIEWIADOMSKA – Adam NIEWIADOMSKI – Monika ŻUCHOWSKA-GRZYWACZ: National report on Poland. *XXX European Congress and Colloquium of Rural Law*, Commission III, Significant current developments in Rural Law, 2019, 8–20. <https://www.cedr.org/wp-content/uploads/2019/09/CommIII-POL.pdf>, 2022. január 10.
- [13] Rosie COONEY: *Biodiversity and the Precautionary Principle: Risk and Uncertainty in Conservation and Sustainable Use*. IUCN, Gland–Cambridge, 2005, 12–24.
- [14] CSÁK Csilla: A felelősségről általában. In: Csák: *A környezetjogi felelősség magánjogi dogmatikája*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2012, 18–19.
- [15] G. DAMSCHEN – D. SCHÖNECKER: In dubio pro embryo. Neue Argumente zum moralischen Status menschlicher Embryonen. In: (Hrsg.). *Der moralische Status menschlicher Embryonen. Pro und contra Spezies-, Kontinuum-, Identitäts-, und Potentialitätsargument*. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 2000, 187–267.
- [16] Nicolas DE SADELEER: The Enforcement of the Precautionary Principle by German, French and Belgian Courts. *Reciel* 9, No. 2 (2000), 144–151.
- [17] Wybe DOUMA: *The Precautionary Principle Its Application in International, European and Dutch Law*. Rijksuniversiteit Groningen, 2003.
- [18] Dominik DÜBNER: The Morality of Embryo Use and the Argument for Precaution Meditor. 2012/1–2., 159–169.
- [19] Elizabeth FISHER: Precaution, Precaution Everywhere: Developing a ‘Common Understanding’ of the Precautionary Principle in the European Community. *Journal of European and Comparative Law* 9, No. 1 (2002), 7–28., <https://doi.org/10.1177/1023263X0200900102>.
- [20] Kenneth R. FOSTER – Paolo VECCHIA – Michael H. REPACHOLI: Science and the Precautionary Principle. *Science* 288, No. 5468 (1991), 979–81., <https://doi.org/10.1126/science.288.5468.979>.
- [21] FODOR László: *Környezetjog*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003.
- [22] FODOR László: *Környezetvédelmi jog és igazgatás*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.
- [23] FODOR László: *Környezetjog*. Debrecen University Press, Debrecen, 2014.
- [24] FODOR László. A precíziós genomszerkesztés mezőgazdasági alkalmazásának szabályozási alapkérdései és az elővigyázatosság elve. *Pro Futuro* 8, No. 2 (2018), 42–64.

- [25] FODOR László: *A falu füstje – A települési önkormányzatok és a környezet védelme a 21. század eleji Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019.
- [26] HORVÁTH Gergely Krisztián: *Örökségünk és adósságaink. A rurális társadalomtörténet lehetőségei Magyarországon*. Ethnographia, 2015.
- [27] HORVÁTH Gergely: „Még egy ok az elővigyázatosságra!”: Pillanatképek az elv életútjából. In: Tahyné Kovács Ágnes (szerk.): *Vox generationum futurarum : Ünnepi kötet Bándi Gyula 65. születésnapja alkalmából*. Pázmány Press, Bp., 2021, 259–266.
- [28] Dorina HARNÓCZ: New plant breeding techniques and genetic engineering: legal approach. *Journal of Agricultural and Environmental Law* 13, No. 25 (2018), 81–106., <https://doi.org/10.21029/JAEL.2018.25.81>
- [29] Ludwig KRÄME: *EU Environmental Law*. Sweet & Maxwell, London, 2012.
- [30] Timothy O’RIORDAN – James CAMERON: *Interpreting the Precautionary Principle*. Earthscan, London–New York, 1994.
- [31] Joseph A. MCMAHON: *EU Agricultural Law*. Oxford University Press, Oxford, 2007.
- [32] Phillippe SANDS: The „Greening of international Law: Emerging Principles and Rules. *Indiana Journal of Global Legal Studies* 1994/1., Issue 2, 300–310.
- [33] MERCZ Mónika: *Az Alaptörvény P) cikkének elemzése a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettes gyakorlatának tükrében*. (konzulens: Olajos István) Tudományos Diákköri Dolgozat, Miskolc, 2021, 19.
- [34] István OLAJOS – Zoltán NAGY – Martin CSIRSZKI: Significant current developments in international rural law, in the EU as well as in states and regions. Paper on Hungary. *XXX European Congress and Colloquium of Rural Law*, Commission III – Significant current developments in Rural Law, 2019. IX. 18, 3–21.
- [35] István OLAJOS: The precautionary principle in the practice of the Hungarian Constitutional Court and the connected agricultural innovations. *Zbornik Radova Pravni Fakultet* (Novi Sad) 53, 2019/4., 1391–1412.
- [36] PRUGBERGER Tamás: Termelői és fogyasztóvédelem az élelmiszergazdaságban, valamint fogyasztóvédelem az ipar és kereskedelem egyéb ágazatainál. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica* Tomus 2009, XXVII/2., 565.
- [37] Marcel SZABÓ: The Precautionary Principle in the Fundamental Law of Hungary: Judicial Activism or an Inherent Fundamental Principle? An Evaluation of Constitutional Court Decision No. 13/2018. (IX. 4.) AB on the

- Protection of Groundwater. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* 2020/7., 67–83.
- [38] RAISZ Anikó (szerk.): *Környezetjog. Különös rész*. Megjelenés alatt, 2021.
- [39] SZABÓ Réka: *Mitől méz a méz? Az élelmiszerlánc igazgatása, különös tekintettel a méz jogi szabályozására*. Tudományos Diákköri Dolgozat, ELTE ÁJK, 2014, 25–28.
- [40] SZILÁGYI János Ede: A géntechnológia jogi szabályozása. In: Szilágyi: *Környezetjog II. kötet – Tanulmányok a környezetjogi gondolkodás köréből*. Novotni Kiadó, Miskolc, 2010, 122–123.
- [41] János Ede SZILÁGYI: The precautionary principle's 'strong concept' in the case law of the Constitutional Court of Hungary. *Lex et Scientia* No. XXVI, Vol. 2/2019, 88–112.
- [42] János Ede SZILÁGYI: The Protection of the Interests of Future Generations in the 10-Year-Old Hungarian Constitution, With Special Reference to the Right to a Healthy Environment and Other Environmental Issues. *Agrár- és Környezetjog* 16, 2021/31., 130–144.
- [43] TÉGLÁSINÉ Kovács Júlia: *Az élelemhez való jog társadalmi igénye és alkotmányjogi dogmatikája*. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2017.
- [44] Adrian VERMEULE: Precautionary Principles in Constitutional Law. *Journal of Legal Analysis* 4, No. 1, 2012, 181–182.
- [45] Bart WERNAART: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. *European Institute for Food Law series* Volume 8, 2013, 58–63.

Ombudsmani jelentések

- [1] Közös jelentés egy vasútállomáson működő hangosbemondó kapcsán AJB-4642/2020.
- [2] Az alapvető jogok biztosának és a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettesének közös jelentése az AJB-94/2020. számú ügyben a 10. számú főút Piliscsabán tapasztalható forgalmi zavarai miatt összefüggésben.
- [3] Az alapvető jogok biztosának és a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettesének közös jelentése az AJB-1100/2020. számú ügyben a hulladékgyűjtési díjhátralék behajtásával összefüggésben.
- [4] A jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettes állásfoglalása, AJB-3658-2/2018.

-
- [5] Az alapvető jogok biztosának és a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettesének közös jelentése az AJB-1100/2020. számú ügyben a hulladékgyűjtési díjhátralék behajtásával összefüggésben.
- [6] Az alapvető jogok biztosának és a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettesének közös jelentése az AJB-2037/2020. számú ügyben az Bács Reál Kft. telephelyén megvalósuló környezetveszélyeztetéssel összefüggésben.
- [7] Az alapvető jogok biztosának és a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettesének közös jelentése az AJB-2037/2020. számú ügyben az Bács Reál Kft. telephelyén megvalósuló környezetveszélyeztetéssel összefüggésben.

Alkotmánybírósági határozatok:

- [1] 25/2021. (VIII. 11.) AB határozat
- [2] 4/2019. (III. 7.) AB határozat
- [3] 13/2018. (IX. 4.) AB határozat
- [4] 3104/2017. (V. 8.) AB határozat
- [5] 27/1995. (VII. 25.) AB határozat